

Görögnek göröggé lenni - 2. rész

Görögnek göröggé lenni a nyelv megválasztásában

Természetes, hogy ha valaki meg akarja értetni magát másokkal, akkor egy nyelvet kell beszélnie velük (miként ezt az „egy nyelvet beszélünk” szólásnak a gondolatközösség szinonimájává válása is jelzi). Jobban megvizsgálva viszont a nyelv jellemzőit, kiderül, hogy e feltételt rendkívül nehéz, sőt szinte lehetetlen teljesíteni. Ez pedig megnyitja az utat a félreértések és félremagyarázások előtt, legyenek bár azok jóhiszeműek, még inkább, ha rosszhiszeműek.

Esetünkben a vázolt probléma abból fakad, hogy az ószövetségi iratok héber, illetve kis részben a héberrel közeli rokonságban álló arám nyelven íródtak – sőt, maga Jézus is arámul tanított –, de az evangéliumot görög nyelvi és szellemi környezetben kellett megszólaltatni. A különböző nyelvek viszont sohasem egymásnak kölcsönösen megfeleltethető szavak és ragok gyűjteményei, hanem egymástól akár gyökeresen is eltérő gondolat- és érzésvilágok legközvetlenebb kiábrázolásai. Ugyanakkor a nyelv nemcsak formát ad a gondolatnak, de vissza is hat a gondolatra: jelentősen determinálja azáltal, hogy az adott kultúrában kialakult fogalmi keretek közé igyekszik szorítani.

Ezen a ponton kell hangsúlyosan is kimondanunk tanulmányunk egyik alapelvét: Az örömhír, Jézus megváltói halála és feltámadása csakis *héber látomás*, azaz héber látomás történelmi beteljesülése – miként ezt Jézus és az újszövetségi Szentírás *elkezdvén Mózesről és minden prófétáktól fogva, magyarázza minden Írásokban*.^[1] A történelmi beteljesüléssel összhangban az újszövetségi iratgyűjtemény tehát jelentős részben egyfajta exegézis, amely az Ószövetség próféciáit, eseményeit, valamint az áldozati rendszert és az ünnepkört mint a Krisztus kereszthalálát központba állító megváltástörténetet és -eszmét magyarázza – görög nyelven, de nem görög szellemi befolyás alatt. „Az üdvösség a zsidók közül támadt”^[2] – szögezte le kategorikusan Jézus is a samáriai asszonnyal folytatott, a helyes hitgyakorlatnak elsősorban nem az etnikai, hanem az eszmei eredetét feszegető beszélgetés közben. A farizeusok vádjaira pedig így felelt: „Tudakozzátok az Írásokat, mert azt hiszitek, hogy azokban van a ti örök életetek, és ezek azok, amelyek bizonyosságot tesznek rólam... Ha hinnétek Mózesnek,

nekem is hinnétek, mert én rólam írt ő.”[3] Hasonlóképpen Pál apostol is, aki semmiféle nacionalista érzületből nem helyezte a zsidókat más népek elé, sőt gyakran kifejezte pl. zsidók és görögök Isten előtti egyenlőségét, az iménti szempontból mégis szintúgy hangsúlyozta Izráel kiemelt szerepét: „Mi tekintetben különb hát a zsidó? Vagy micsoda haszna van a körülmetélkedésnek?... Mindenekelőtt, hogy az Isten rájuk bízta az Ő beszédeit.”[4]

Szűkebb témánkhoz, az Újszövetség és a görög filozófia közti áthallások értelmezéséhez visszatérve megállapítható tehát, hogy a *görögnek göröggé lenni* elv gondolatközlésbeli megvalósításában az első lépés a görög nyelv kiválasztása az - eredendően héber eszmei és nyelvi környezetben, más szóval mind az iratgyűjtemény, mind a vallási forma értelmében mondott ószövetségi háttéren megfogalmazódó - örömhír közvetítésére.

Távolról sem magától értetődő ez a döntés, s alapvetően az az önzetlen életelv áll mögötte, amit Pál esetében részletesen feltár az Újszövetség. Különösen a korabeli farizeusi, sovinizmusba hajló nacionalizmus ismeretében válik ez nyilvánvalóvá. E szemlélet jól kiütözik pl. Pál jeruzsálemi védőbeszédénél. Az apostol először Krisztus-követővé válásának történetéről szólt, majd rátért a más népekért való küldetésére... „Hallgatták pedig őt e szóig, de most felemelték szavukat, mondván: Töröld el a föld színéről az ilyet, mert nem illik neki élnie!”[5]

Gondolatkísérletként végigvezethető, mi lett volna, ha az apostol kizárólag anyanyelvén hirdeti az örömhírt, azzal a rideg kritériummal, miszerint aki üdvözülni akar, először tanuljon meg héberül (arámul), s persze ismerje meg az ószövetségi iratokat is. A zsidóság - köztük a diaszpóra zsidósága - értette volna az apostolt, s nem jelentettek volna kockázatot a nyelvi transzformáció miatti rossz áthallások.[6] Ilyen módon az *élet beszéde* egy szűk réteg kincse maradt volna, s mint vallás, napjainkra esetleg a judaizmus pozícióját foglalhatná el a világvallások palettáján. Pál lelkülete azonban minden bizonnyal az Ószövetségnek azokból a - krisztusi misszióparanccsal rokon - szakaszaiból is táplálkozott, amelyek úgy tűnik, elkerülték farizeus kortársai figyelmét: „Kevés az, hogy Nekem szolgám légy a Jákob nemzetségeinek megépítésére és Izráel megszabadultjainak visszahozására: sőt a népeknek is világosságot adtalak, hogy üdvöm a föld végéig terjedjen.”[7]

A krisztusi parancs betöltéséhez, mely szerint az evangéliumot minden népnek meg kell ismernie, feltétlenül szükséges volt kilépni a héber illetve arám nyelvi

elszigeteltségből. Hasonlóan, amint néhány századdal korábban a Septuaginta megalkotásával az ószövetségi könyvek széles körben hozzáférhetővé váltak, az újszövetségi tanítások esetében is a kor világnyelvén, a görög nyelven való megszólaltatás volt célszerű, még hozzá egy köznapi használatú, minden társadalmi réteg által ismert nyelvjárásban, a koinéban.[8] Pál ezen a téren antik műveltsége mellett egy másik kiemelkedő talentumát is kamatoztathatta, melyről így írt: „Hálát adok az én Istenemnek, hogy mindnyájatoknál inkább tudok nyelveken szólni.”[9]

A tét tehát nem volt kicsi: az evangélium közérthető szavakkal fog megszólalni és eljut a népekhez, még hozzá saját költőiket idézve, saját gondolkodásmódjukra szabottan, de lesznek, akik a kultúrák közös pontjainak felhasználása és a nyelvi transzformáció miatt keletkező rossz áthallásokat félreértik, vagy tudatosan félreértelmezik.

A kulturális és nyelvi háttérrel kapcsolatban a nehezítő körülmények mellett meg kell azonban említeni egy olyan tényezőt is, ami könnyítette az örömhír átadását. Ez pedig az emberi nem alapvető, földrajzi, kulturális és időbeli elhelyezkedéstől független, biológiai és pszichikai hasonlóságából fakad. Idetartoznak azok a maguktól értetődő jelképek, mint pl. a tudás és a tudatlanság kifejezése a világosság és a sötétség köznapi tapasztalatával, vagy Isten és ember kapcsolatának párhuzamba állítása a szülő-gyermek kapcsolattal stb. Ezek természetes hidak a különböző kultúrák között, és nem igényelnek különösebb magyarázatot. (Sőt, inkább annak kellene elfogadható magyarázatot adnia, aki valamiféle plágiumot gyanítana pl. abban, hogy a Bibliában Isten, Platón *Timaios*zában pedig a Démiurgosz egyaránt atyának neveztetik. Hasonlóképpen áll ez arra, aki János evangéliuma prológosából, a világosság és sötétség kapcsolán gnosztikus felhangokat vél kihallani.) A maguktól értetődő jelképeken túlmenően további híd a kultúrák között, hogy az emberi lét végső nagy kérdései, amelyek pl. a szenvedés, a boldogság vagy a halál *miértjére* illetve mibenlétére irányulnak, mindig és mindenhol ugyanazok. Pál tehát alapozhatott e kérdések azonosságára, s csak a válaszok különbözőségére kellett ügyelnie, vagyis arra, hogy az evangélium alternatívája a görögök gondolkodására szabottan bár, de az antik alternatíváktól mégis elválaszthatóan szólaljon meg.

Görögnek göröggé lenni a kifejezések megválasztásában

A kifejezés fogalmon, témánk szempontjából, valamely kerek eszmerendszer egy jellegzetes gondolatának közismert megfogalmazását értjük. A kifejezések a nyelvnek azt a szintjét képviselik, ahol Pál a „miképpen a ti költőitek közül is mondták némelyek” elvet a legjobban kibontakoztathatta. Lényegében arról van szó, amit az apostol tanítási módszere gyakorlati példajaként a fentiekben már megmutattunk, az említett elvvel címzett fejezetben. Míg azonban ott a lélektani és kultúrabeli tényezőkre helyeztük a hangsúlyt, itt az érvelés nyelvi-szerkezeti sajátosságai felől közelítünk.

Pál a következőképpen alakította ki érvelése szerkezetét. Vett egy, a hallgatói által elfogadott, önmagában zárt eszmét, elemeire szedte, majd a használhatónak ítélt elemeket beépítette a saját rendszerébe, a többit pedig mellőzte. Mindez olyasféle hatást válthatott ki hallgatóiban, mint amikor valaki egy régi csoportképen felismeri néhány közeli rokonát, s így az egyébként ismeretlen társaságot is közelebb érzi magához.

Az apostol - amint ezt többször érintettük - gyakran lett *görögnek göröggé* a kifejezések szintjén, akár kiemelve a parafrazeálás tényét, akár nem. Jól jellemzi eljárása tudatosságát, egyszersmind a hozzá szükséges műveltséget, hogy még a megarai Euklidészről származó, de egyébként az egész, ellentmondásokkal előszeretettel operáló eleata-megarai-szoikus bölcséleti vonalra jellemző s a logikatudomány által mindmáig feloldatlan hazug-paradoxon, illetve az arra való utalás is megjelenik Pál leveleiben.[10]

Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy az ismertetett eljárástól nem torzult s nem lett más az evangélium - amint pl. egy hajó sem torzul vagy szűnik meg hajónak lenni, ha a főgép adagolószivattyúját történetesen egy mozdonyból szerelték ki. A feltétel mind a gépek, mind az eszmék esetében ugyanaz: az elemekre bontásnak olyan mérvűnek kell lennie, hogy az elemek elveszítsék a származtató rendszer egyedi vonásait, így a befogadó rendszerhez is kompatibilissé váljanak.

Persze a *görögnek göröggé létele* a kifejezések nyelvi síkján is maga után vont a rossz áthallások lehetőségét az evangélium és a görög filozófia között. Aki nem figyelt fel a régi elemek új kontextusban és összefüggésekkel való szerepeltetésére, könnyen abba a hibába eshetett, hogy az örömhírt az antik kifejezések által megidézett eszmei háttéren értelmezte, s ilyen módon azt görög eszmék visszhangjává, az apostolt pedig a *paradicsomos rántotta* szakácsává tette.

A felhasznált görög kifejezések a mai napig is tévútra vihetik Pál tanításainak értelmezőit. Ezt az időszerű problémát röviden így nevezhetjük: a redukció csapdája. A teljesség igénye nélkül a következőket takarja ez: Minden redukció információvesztéssel jár – a lebontott rendszer elemei közötti kapcsolódási viszonyok megszűnésével. Az írásmagyarázatnál a mai tudományos szemléletben a redukció dominál, vagyis a szöveg értelmének az alkotóelemek vizsgálata felőli közelítése. Azonban a redukció ellentettjének, a holisztikus megközelítésnek legalább ekkora súlyt kellene kapnia a szöveg megértésében. A mérnöki és természettudományok terén kibernetikának illetve rendszerelméletnek nevezett viszonylag új keletű szemlélet meghonosítására lenne tehát szükség az exegézisben is. E nélkül az exegéta hasonló zsákutcában találhatja magát, mint az, aki úgy akarja megérteni a repülőgép működését, hogy darabokra szedi és minden egyes elemet tüzetesen megvizsgál, ám végül ott áll egy nagy halom csavar és fémlemez közepén, amelyek mindegyikéről kinyomozta még azt is, mikor és hol gyártották, de továbbra sem érti, miért repül a gép.

Görögnek göröggé lenni a szavak megválasztásában

A nyelvi transzformáció, valamint az ezzel összefüggésben említett rendszerszemlélet és redukciós csapda kapcsán különleges problémát rejt a szavak szintje. Ez a probléma abban áll, hogy a szavak mint a nyelv legkisebb értelmes, kvázi atomi egységei már nem bonthatók tovább, közülük nem kevés mégis magán hordja a származtató kultúra vonásait, így nem tehető tökéletesen kompatibilissé a befogadó kultúrához. Más szóval: az evangélium megfogalmazásakor felhasznált görög szavak nem mindig adják vissza pontosan a velük lefordított héber fogalmak jelentéstartalmát. Jól kimutatható ez a jelenség pl. az antropológia terén, közelebbről az *emberi lélek* fogalmai, vagyis a héber *nefes* és a görög *pszüché* kapcsán.

A héber lélekfogalomra szinte matematikai pontosságú képletet találunk a Bibliának mindjárt az első lapjain: „És formálta az Úr Isten az embert a föld porából, és lehelte az orrába az élet leheletét, így lett az ember élő lélekké.”[11] A héber – avagy a biblikus – lélekfogalom tehát egyaránt magában foglalja az ember testi (fizikai) és lelki (pszichikai) mivoltát és tulajdonságait.

A görög gondolkodásban eltérő, de hasonlóan egyértelmű a lélek meghatározása

(állíthatjuk ezt témánk szempontjából még akkor is, ha több, kisebb-nagyobb mértékben különböző vélemény is létezett). Itt a lélek általában a test-lélek dichotómia kulcsszereplőjeként, az ember pszichikai, mindenekelőtt szellemi tulajdonságainak önálló, a testtől függetlenül is létező – sőt, attól nemritkán kifejezetten szabadulni vágyó – hordozójaként jelenik meg. Ennek filozofikus kifejtését a püthagoreus hagyományban, Platón *Phaidón* és *Phaidrosz* c. dialógusaiban, vagy a későbbi értelmező, Plótinosz írásaiban találjuk, sőt bizonyos mértékig (ami a gondolkodási funkciót illeti) Arisztotelész *A lélekről* c. művében is. Legérzékletesebben mégis talán az olyan jellegű, nem filozofikus művekből származó szakaszokban tükröződik e képzet, mint amilyen pl. Homérosz *Iliászában* Akhilleusz és Hektor párviadalának illetve Hektor halálának leírása:

„És amidőn így szólt, a halálnak vége borult rá:
lelke a tagjaiból kiröpült s Hádészba lesurrant.”[12]

A biblikus és az antik lélekfogalom kibontása és összehasonlítása rendkívül gazdag témakört kínál. Mostani kereteink viszont csak annyit engednek, hogy röviden rámutassunk legfőbb hasonlóságukra és különbségükre. Hasonlóság, hogy mindkét elgondolás szerint a benső, pszichikai jellemzők jelentik az ember lényegét. Ez a Biblia esetében sem szorul különösebb magyarázatra, hiszen a megigazulás és az üdvösség szempontjából közömbös, hogy pl. ki milyen magas, mennyi a testsúlya, vagy milyen színű a szeme. Érthető tehát, hogy az ószövetségi iratok miért hegyezik ki igen gyakran az alapvetően a testet is magában foglaló *nefes* jelentését a benső, mentális tartalomra.[13] Azonban míg a Szentírás kizárólag etikai jellegű mutatókként választja el az ember pszichikai jellemzőit a fizikaiaktól – ha úgy tetszik: a lelket a testtől –, addig a görög elgondolások antropológiailag is feldarabolják az embert, a léleknek a testtől független létet tulajdonítva. E különbség már önmagában is beláthatatlan távolságra veti egymástól a Bibliát és az antik eszméket, hiszen az antropológia az alapja szinte minden további tannak. S elősorolhatnánk a többi, hasonlóan problémás fogalmat, akár csak – hogy ne menjünk messzire – az imént említett *hádészt*...

Alaptémánk, az Újszövetség és a görög filozófia közti rossz áthallások szempontjából mélyen átérezhetjük a Pál előtt tornyosuló nehézséget: hogyan adható vissza legjobban görögül a héber *nefes* jelentése? Az apostol megtehetette volna, hogy a *nefes* hangalakját egyszerűen átírja görög betűkkel, és következetesen egy új görög szóként használja, a szöveggörnyezettel érzékeltetve annak jelentését. Az ilyen átírásra egyébként több példát is találunk a Biblia-

fordításokban: az angyalokat jelölő *kerub* és *szeráf*, vagy Jób könyvének teremtményreemei, a *behemót* és a *leviatán*, de a *seol* és az apokalipszisbeli *Armageddon* is pusztán átírása az adott héber szavaknak. Egy másik lehetőség lett volna az apostol számára, hogy meglévő görög fogalmakkal körülírja a *nefes* jelentését, egy új, összetett kifejezést kreálva ily módon. Könnyen belátható, hogy mindkét eljárás rendkívül körülményessé tette volna a – biblikus antropológiát ugyan alappilléreként magában foglaló, de elsősorban mégsem azt magyarázó – megváltási üzenet tolmácsolását, még inkább a megértését. Vagyis éppen a kitűzött célt, az evangélium széles körű tanítását gátolták volna. Pál egy harmadik megoldás mellett döntött: kiválasztotta azt a görög szót, amely a legközelebb áll a *nefes*hez, illetve a legnagyobb átfedésben van vele. Ez pedig a *pszüché*. Antropológiai példánkból tehát különösen is kitűnik, hogy a nyelv a kialakult fogalmi keretek közé igyekszik szorítani a gondolatot, azaz jelen esetben a görög nyelv keretei közé kellett illeszteni valamiképpen az azokhoz több szempontból nem kompatibilis héber gondolatot.

Ilyen módon az apostol a szavak kiválasztása szintjén is kockázatot vállalt az örömhír megértéséért: Amíg a görög szavaknak csak a bibliai kontextushoz illeszkedő, vagyis a héber fogalmakkal átfedésben levő jelentésrétege érvényesül, addig a tanítás torzulatlanul kerül mérlegre a fejekben. Amint viszont az értelmezők a görög szavaknak az ószövetségi fogalmak által le nem fedett tartalmával kezdenek foglalkozni, újabb kapu nyílik meg az Újszövetség és a görög filozófia közötti jogosulatlan áthallások előtt.

Jegyzetek

[1] Lk 24,27.

[2] Jn 4,22.

[3] Jn 5,39, 46.

[4] Rm 3,1-2; vö. az ezt megelőző igeversekkel: „A természettől fogva körülmetéletlen ember, ha a törvényt megtartja, megítél téged, aki a betű és körülmetélkedés mellett is a törvénynek megrontója vagy. Mert nem az

a zsidó, aki külsőképpen az, sem nem az a körülmetélés, ami a testen külsőképpen van. Hanem az a zsidó, aki belsőképpen az, és a szívnek lélekben, nem betű szerint való körülmetélése az igazi körülmetélkedés, amelynek dicsérete nem embertől, hanem Istentől van.” (Rm 2,27-29)

[5] Ap csel 22,21-22.

[6] Ez az állítás csak bizonyos megkötésekkel igaz, ugyanis a Pál apostol korabeli zsidóság - amint erre már korábban is utaltunk - valójában nem tisztán az ószövetségi iratok szellemiségét képviselte, hanem jelentős részben egy hellenizálódott Ószövetséget. Világos jeleit adják ennek az intertestamentális korban keletkezett apokrif iratok és az evangéliumok azon szakaszai, melyek a kortárs zsidó gondolkodást tükrözik pl. antropológiai kérdésekben, de árulkodóak erre nézve Pál egyes utalásai is, pl. *zsidó mesék és az igazságot megvető emberek parancsolatai* stb. (Tit 1,14; vö. 1 Tim 1,4; 4,7). Az ószövetségi eszme hellenizálódásának folyamatában a zsidóságnak már az asszír és a babiloni terjeszkedés révén történt szétszóródása is szerepet játszott, de a meghatározó természetesen a Nagy Sándor világhódítását kísérő s Izraelhez is elérkező kulturális hatás volt. Ennek fényében pontosítanunk kell, hogy milyen értelemben beszélünk az Újszövetség kapcsán héber látomásról, illetve héber kultúráról. A héber kultúra alapvető vonásait az ószövetségi iratok határozták meg: *a Törvény és a Próféták* - amint összefoglalóan nevezték a szent iratok gyűjteményét. Azonban a héber kultúra illetve Izrael története csak nagyon ritkán került teljes átfedésbe az ószövetségi iratok eszmeiségével a történelem folyamán. A babiloni fogság előtt a kánaánita kultuszok szellemi befolyása érvényesült, a fogságot követően pedig a hellenizmusé. Témánk oldaláról tehát a héber látomás és kultúra kifejezést szűkebb értelemben értjük - úgy, mint az ószövetségi iratok által rögzített látomást és körvonalazott kultúrát. Ilyen értelemben Keresztelő János, Jézus, majd az apostolok fellépése - a keresztény közvélekedéssel merő ellentétben - sokkal inkább reformációként, mint új vallás alapításaként fogható fel. E reformáció a torzult ószövetségi eszmeiség helyreállítására (mindenekelőtt az antropológia, az etika és az eszkatológia terén), valamint az Ószövetség profetikus és ceremoniális szakaszai Jézusban történő beteljesülésének azonosítására irányult. Tanulmányunkban tehát ilyen értelemben használjuk az Ó- és Újszövetség kapcsán a *héber látomás* illetve *héber kultúra* fogalmakat.

[7] Ésa 49,6; vö. pl. 1 Móz 18,18, 1 Kir 8,41-43 stb.; vö. még: Mát 28,19: „*Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket...*”

[8] Megjegyezzük: a reformáció korában újra előkerül ez a kérdés a nemzeti nyelvű Biblia-fordítások formájában.

[9] 1Kor 14,18.

[10] Lásd: Tit 1,12. A hazug-paradoxon problematikájának és lehetséges kezelésének kifejtését lásd pl. A. Tarski *Az igazság szemantikus felfogása és a szemantika megalapozása* c. tanulmányában.

[11] 1Móz 2,7.

[12] 22. ének, 361-362. sor.

[13] Vö. pl. 1Móz 27,4; 34,3, 1Móz 44,30-31; Józs 23,14; 1Sám 1,10; Zsolt 42,12 stb. A filozófia területéről is találhatunk valamelyest hasonló elgondolásokat. Spinoza szerint az ember nem két, a gondolkodó és a kiterjedt szubsztancia találkozása - amint Descartes állította -, hanem egyetlen szubsztancia, melynek egyaránt sajátossága a gondolkodás és a kiterjedés. Leibniz ugyancsak elveti a hagyományos dichotómiai felosztást, amikor pl. a Nagy Sándorra vonatkozó példáján keresztül kifejezi: bizonyos szempontból az ember is monász, tehát oszthatatlan. S megemlíthetjük Arisztotelész lélekdefinícióját is (a gondolkodási funkció kizárásával): a szervekkel bíró test első teljesültsége.